

नेपाली भाषामा भाषिक आगमन

रवीन्द्र भट्टराई

Email : bhrabindra@gmail.com

लेखसार

नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो र नेपाली भाषा नेपालको मातृभाषा, सम्पर्क भाषा र सरकारी कामकाजको मूल अभिलेखी भाषा हो । नेपाली मौलिक भाषा हुनाले यो उत्पादनशील र परिवर्तशील छ । मौलिक भाषामा अरू भाषाबाट हुने भाषिक तत्त्वहरूको विप्रेषणलाई आगमन भनिन्छ । आगमनमा विभाषाका शब्द मात्र स्वभाषामा छिर्ने होइनन् व्याकरणिक नियम नै पनि छिर्छन् । नेपाली भाषाको कथ्य र लेख्य दुवै रूपमा भाषिक आगमन वर्ण, शब्द र व्याकरणिक नियमका तहमा भइआएको छ । नेपाली शब्दभण्डारमा सजातीय, विजातीय, स्वदेशी र विदेशी शब्दहरूको अपरिवर्तित र परिवर्तित आगन्तुक शब्द प्रशस्तै भित्रेका छन् । आगमनको शब्दका तहको प्रभाव नेपालीमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै किसिमको छ भने पदावली, वाक्यांश वा वाक्य तहको प्रभाव प्रतिकूल छ । अङ्ग्रेजी भाषाको दुष्प्रभावले नेपाली ठिमाहाकरणको सिकार छ । त्यसबाट नेपालीका पदपदावली मात्र होइन काल, पक्ष र भावजस्ता व्याकरणसम्बन्धी नियम नै दुष्प्रभावित हुन पुगेका छन् । यस्त हिन्दी भाषाको आगमन दुष्प्रभाव शब्द तथा वाक्यीय घटकहरूमा बढ्दै गएको छ ।

शब्दकुञ्जी : ठिमाहाकरण, भाषिक परिवर्तन, भाषिक दुष्प्रभाव, विभाषा, स्वदेशी आगमन ।

विषयपरिचय

नेपाल बहुभाषिक मुलुक रहेको तथ्यलाई नेपालको संविधानको प्रस्तावनाले आत्मसात् गरेको छ (काबिव्यस, २०७७, पृ. ०१) । मातृभाषाका रूपमा नेपालमा चार-पाँच परिवारका भाषाहरू बोलिन्छन् र यहाँ भारोपेली परिवारका (८२.१० प्रतिशत, भोटबर्मेली परिवारका १७.३१ प्रतिशत, आग्नेली परिवारका ०.१९ प्रतिशत, द्राविडियाली परिवारका ०.१३ प्रतिशत, र अन्य भाषापरिवारका ०.२७ प्रतिशत वक्ता-प्रयोक्ता रहेका छन् । जनगणना २०७८ अनुसार नेपाली, मैथिली, भोजपुरी, थारू, तामाङ, बज्जिका, अवधी, नेवारी, मगर, डोटचाली र उर्दू (भट्टराई, २०८०; श्रेष्ठ र राई, २०८०) नेपालमा बोलिने ११ प्रमुख मातृभाषा हुन् । यी नेपालेली भाषामध्ये “देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा” हो (काबिव्यस, २०७७, पृ. ५) ।

सिँजाली (खस), पर्वते र गोर्खा हुँदै ‘नेपाली’ नाम रूढ भएको र “नेपालमा बोलिने भाषाहरूमध्ये अभिलिखित रूपमा सबै भन्दा जेठो” (खरेल, २०६०, पृ. १४) भाषा ‘नेपाली’ नै हो । नेपालीभाषीहरू भारत, भुटान र बर्माका विभिन्न ठाउँमा पनि बसोबास गर्दै आएका हुनाले त्यहाँ पनि नेपाली भाषा जीवन्त छ । नेपालको भने सबैजसो भूभागमा बस्ने धेरैको यो मातृभाषा र पहिलो सम्पर्क भाषा हो । मातृभाषा सम्पर्क भाषा, राष्ट्रभाषा र सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा नेपालमा यसको स्थान कायम छ । नेपाली भाषाको आफ्नै वर्णव्यवस्था, प्रौढ शब्दभण्डार, शब्द र वाङ्मय प्रौढपादकता वा प्रजननशीलता र व्याकरण व्यवस्था छ । यसो भए पनि आधुनिक कालको नेपाली भाषा सोपूर्वको नेपाली भाषाका तुलनामा अन्य भाषाका शब्दभण्डार, व्याकरणिक प्रणालीबाट प्रभावित रहँदै आएको छ ।

भाषाको आफ्नै मौलिक भाषिक संरचना हुन्छ । शब्दनिर्माणका रूपायन र व्युत्पादनजस्ता नैसर्गिक नियम हुन्छन् । मौलिक व्याकरणगत ढाँचा, प्रणाली र कोटीहरू हुन्छन् । एउटै समाज बहुभाषिक छ भने त्यस्तो समाजका भाषाहरूबिच भाषिक तत्त्वहरूकै पारस्परिक सञ्चरण हुन्छ । यस्तो सञ्चरण ध्वनि तहदेखि व्याकरण अर्थात् वाक्यतहसम्म हुन्छ । सांस्कृतिक तथा आर्थिक कार्यव्यापारद्वारा बढी सामाजिक संसर्ग हुने बहुभाषिक समाजमा यस्तो आदानप्रदान कतिसम्म सघन हुन सक्छ भने कुनै भाषिक तत्त्व यो भाषाको मौलिक हो कि त्यो भाषाको मौलिक हो भनेर छुट्याउनसम्म पनि कठिन हुन्छ ।

कुनै पनि भाषामा रहेका नैसर्गिक तत्त्वभन्दा इतर भाषिक तत्त्व अन्य भाषाबाट भित्रिनु वा प्रवेश हुनुलाई भाषिक आगमन भनिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६७, पृ. २६३) । कुनै पनि प्राकृतिक जीवन्त भाषामा अर्को कुनै पनि प्राकृतिक वा जीवन्त भाषाबाट भाषिक आगमन हुन्छ र हुन सक्छ । उही भाषाको कुनै भाषिकाबाट मूल भाषामा पनि भाषिक आगमन हुन्छ । यस्तो आगमनलाई 'आर्ष-आगमन' (बन्धु, २०७७, पृ. १८३) मानिन्छ । एउटै वा साभा पुख्यौली रहेका वा एकै भाषिक परिवारका सन्तति भाषाहरूबाट हुने भाषिक आगमनलाई सजातीय भाषिक आगमन र भिन्न भाषिक परिवारका भाषाहरूबाट भएका भाषिक आगमनलाई विजातीय भाषिक आगमन भनिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६७, पृ. २६३) ।

भाषिक आगमन मूलतः भाषाको कथ्य रूपमा हुने परिवर्तन हो तथापि लेख्य रूपमा यो हुँदै नहुने होइन । विशेष गरी एउटै वा साभा पुख्यौली भएका लिपि प्रयोग गर्ने भाषाहरूका बिच लेख्य आगमन पनि हुने गर्छ । उही पुख्यौली उत्पत्तिका भए पनि भिन्न लिपि प्रयोग गर्ने भाषाहरूका बिच भने कथ्य भाषिक आगमन हुने गर्छ । कथ्यमा प्रधान र लेख्यमा गौण रूपमा हुने आगमनका यस्ता आगन्तुक भाषिक तत्त्व वर्ण, शब्द र व्याकरणिक नियमको सञ्चरण हुनु नै वस्तुतः 'भाषिक आगमन' हुन् ।

'नेपाली भाषामा पराइ भाषाबाट भएको आगमनको प्रभाव केकस्तो छ?' भन्ने प्रश्नलाई यस अध्ययनका लागि शोधसमस्याका रूपमा लिइएको छ । नेपाली भाषा र आगमनका बारेमा पूर्व प्रकाशित पुस्तक, व्याकरण, पत्रपत्रिका, शब्दकोशलाई पुस्तकालयीय अध्ययनविधिका रूपमा उपयोग गरिएको छ । ऐतिहासिक तथा पाठअवलोकन विधिलाई पनि आवश्यकताअनुसार अर्गल्लिएको छ । अध्ययनमा सङ्कलित तथ्याङ्क/सूचनावलीलाई वगीकृत गरी तार्किक व्याख्या गरिएको छ । तथ्य वा सूचनाको विश्लेषण तथा अर्थापनका लागि वर्णनात्मक र तुलनात्मक विधि अवलम्बन गरिएको छ । यी विधिहरूको मिश्रित उपयोग गरी वर्णनात्मक शैलीमा सामग्रीको प्रस्तुतिको विश्लेषणबाट निस्सृत प्राप्तिलाई अध्ययनको निचोडका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । निकाली यो लेख तयार गरिएको छ । नेपालमा बोलिने स्वदेशी मातृभाषाबाट नेपालीमा परेका प्रभावलाई सन्दर्भवश चर्चा गरिएको भए पनि यस अध्ययनको प्रयोजनका लागि नेपालमा मातृभाषाको रूपमा नबोलिने विदेशी भाषाहरूको प्रभावलाई अध्ययनको मूल क्षेत्र बनाइएको छ र अध्ययन विदेशी वा पराइ आगमनको प्रतिकूल प्रभावलाई आकलन गर्नमा सीमित छ ।

नेपाली भाषा, भाषिक परिवर्तन र आगमन

स्रोतका आधारमा नेपाली भाषाका शब्दभण्डारमा मूल र आगन्तुक गरी दुई प्रकारका शब्दहरू छन् । आगन्तुक शब्द पनि स्वदेशी र विदेशी गरी दुई प्रकारका छन् । नेवारी, राई, लिम्बू, गुरुङ, मगर, भोजपुरी, मैथिली,

अवधी, थारू आदि स्वदेशी भाषाबाट नेपालीमा भित्रिएका शब्दहरू स्वदेशी आगन्तुक शब्द हुन् भने फारसी, अरबी, पोर्चुगाली, अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च, ल्याटिन आदि भाषाबाट नेपालीमा भित्रिएका शब्दहरू विदेशी आगन्तुक शब्द हुन् । भाषामा भित्रिँदा आगन्तुक शब्द अपरिवर्तित वा परिवर्तित स्वरूपमा भित्रिन्छन् । अपरिवर्तित आगन्तुक शब्दको भाषामा बढोत्तरीले शब्दभण्डारमा रहेका समानार्थी मौलिक शब्दहरूलाई प्रतिस्थापन गर्दै लान्छन् भने परिवर्तित स्वरूपमा आगन्तुक शब्द भित्रिए भने तिनले शब्दभण्डारलाई समृद्ध बनाउँछन् । उदाहरणका लागि, नेवारीबाट नेपालीमा भित्रिएको खिचो (खिचा) शब्दले कुकुरलाई नजनाएर कुकुरको जस्तो व्यवहार गर्ने मानिसको विशेषता जनाउने शब्दका रूपमा नेपाली शब्दभण्डारलाई गुन लगाएको पाइन्छ ।

अर्कातिर नेपाली भाषामा नेपालभित्रैका नेपालीसँगको भाषापारिवारिक सम्बन्ध नजिक रहेका भोजपुरी, अवधी, थारू, मैथिलीजस्ता यसका भगिनी मातृभाषाहरू र भाषापारिवारिक सम्बन्धका हिसाबले टाडा रहेका तामाङ, गुरुङ, मगर, लिम्बू आदि किरात/भोटवर्मेली मूलका मातृभाषाहरूको प्रभाव छ । देशभित्रका यी भाषाहरूका विचमा भाषातत्त्व र शब्दभण्डारको आदानप्रदान हुनाले नेपाली भाषाको मौलिक विकासमा धनात्मक असर नै बढी परेको छ । यसो भए पनि वर्तमानमा नेपाली भाषामा स्वदेशी भाषाहरूको भन्दा विदेशी वा पराङ्ग अन्य भाषाबाट यसको भाषिक बनोट, व्याकरण र शब्दभण्डारमै अनुकूल प्रभावभन्दा बढी प्रतिकूल असर वा दुष्प्रभाव बढ्दै गएको छ जुन नेपाली भाषाको जीवन्तताविरुद्धको ठुलै हाँक हो ।

कुनै पनि प्राकृतिक भाषा आफ्नो उद्विगा सस्वरूप समयक्रमसँगै बदलिँदै अगाडि बढ्छ । यसैले परिवर्तनशीलतालाई भाषाको विशिष्टता नै मानिन्छ । भाषाका 'वर्ण, व्याकरण र अर्थ' (बन्धु, २०७७, पृ. १७५) का तहमा यस्तो परिवर्तन भइरहेको हुन्छ । भाषिक परिवर्तन आन्तरिक र बाह्य कारणबाट हुन्छ । वर्णका तहमा ध्वनिविच्छेद, ध्वनिविलय, समीभवन, क्षतिपूर्ति दीघीभवन, विषमीभवन, मूर्धन्यीभवन, दन्तीभवन, स्वरागम, व्यञ्जनागम, नासिक्यीभवन र लोपजस्ता भाषावैज्ञानिक परिवर्तन हुन्छन् र यी प्रायः आन्तरिक परिवर्तन वा उद्विगास प्रक्रियाका नियम हुन् । भाषाका रूप, शब्द, पदावली, वाक्यांश, वाक्यका बनोटमा पनि परिवर्तन हुन्छ । व्याकरणिक व्यवस्थाअन्तर्गत लिङ्ग, वचन, कारक, पदसङ्गतिका ढाँचा वा बान्की पनि बदलिन्छन् । वर्णपरिवर्तन र सादृश्यकरण प्रमुख आन्तरिक कारण हुन् । आगमनचाहिँ भाषिक परिवर्तनको आन्तरिकभन्दा बढी बाह्य कारकतत्त्व हो ।

भाषिक आगमन अकारण हुने प्रक्रिया होइन, यसका पछि केही कारण हुन्छन् । कार्लिड र अन्य (२०१९) ले सांस्कृतिक श्रम र सहभागिताका रूपमा परिभाषित 'आवश्यकता' र अर्थसामाजिक तथा सांस्कृतिक शक्तिका रूपमा परिभाषित 'प्रतिष्ठा'सँग भाषिक आगमन सबल ढङ्गले अन्तरसम्बन्धित रहेको ठम्याएका छन् । बन्धु (२०७७) ले हकेटलाई उद्धृत गर्दै 'स्तरीयताको निर्वाह' र 'आवश्यकताको पूर्ति' (बन्धु, २०७७, पृ. १८३) लाई आगमनका दुई प्रमुख कारण मानेका छन् । न्यौपाने र अन्य (२०६७, पृ. २६३) ले यी दुईका अलावा 'भाषिक सम्पर्क र घनिष्टता', 'मनोविनोद' र 'भाषिक सचेतताको अभाव' (बन्धु, पृ. २६४-२६५) लाई पनि आगमनका मूल कारण नै मानेका छन् । मनोभाषाविज्ञानले भने संज्ञानात्मक अर्थसञ्चरणको आवश्यकता भाषिक आगमनको प्रमुख कारण दर्साउँछ ।

एकै भौगोलिक क्षेत्रमा बोलिने भाषाहरूविच एक भाषाका शब्द वा वाक्यघटकहरू एकअर्कामा सञ्चरित हुने अवस्थामा भाषिक सम्पर्क र घनिष्टताका कारण आगमन प्रक्रिया अगाडि बढ्छ । मादक पदार्थ जनाउने रक्सी, जाँड, छुयाड, निगार, ठर्रा, ऐलाजस्ता शब्द नेपालीमा भित्रिनुका पछ्याडिको कारण यसै किसिमको

भाषिक सम्पर्क र घनिष्ठता देखिन्छन् । अवधारणागत विषय जोडिएका प्राविधिक, पारिभाषिक वा अति सामान्यीकृत भाषिक तत्त्वहरूको आगमन आवश्यकतापूर्तिका लागि नै गरिन्छन् । रेडियो, ट्याक्टर/टेक्टर, मेसिन/मसिन, कम्प्युटरजस्ता शब्दको नेपालीमा भएको आगमन आवश्यकता पूर्तिका निमित्त हो ।

विपन्न वा अविकसित वा अल्पविकसित भनेर अकी समाजले दाग लगाइदिएको समाजका बहुसङ्ख्यक मानिसले आफ्नै भेषभूषा, भाषा, संस्कृति र प्रथापरम्परामा रहेका अनेक पक्षलाई पछ्यौटे, अविकसित, अनस्तरीय र उपेक्षित ठान्ने मनोसामाजिक विश्वास राख्ने गर्छन् । उदाहरणका लागि, आधुनिक र वर्तमानको नेपाली सामाजिक मनोविज्ञानमा अङ्ग्रेजी भाषालाई स्तरीय र मानक बनाउने र तथ्यतः त्यसैलाई शिक्षण-प्रशिक्षणको मूल माध्यम भाषाका रूपमा प्रयोग गर्ने गरिएकोले विद्यालयका नाउँदेखि सङ्घसंस्थाका नामसमेत अङ्ग्रेजीमै राखिएका छन् । परिणामस्वरूप नेपालेली सबै भाषाका वक्ता-प्रयोक्ताले अङ्ग्रेजीलाई स्तरीय भाषिक स्रोत बनाएर प्रयोग गर्छन् । यसबाट स्तरीयताको निर्वाह भाषिक आगमनको प्रमुख कारण रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

मनोविनोद र अवधारणा उल्थाउनमा आफ्नो भाषामा रहेको सामर्थ्यसम्बन्धी भाषिक सचेतताको अभाव पनि भाषिक आगमन गराउने प्रमुख कारण हो । यसभित्र भाषिक श्लीलताको निर्वाह, सामाजिक प्रतिष्ठाको अनुभूतिजस्ता भाषाप्रयोक्ताका मनोवैज्ञानिक अभिवृत्ति तथा विश्वासहरूजस्ता आधारहरू जिम्मेवार रहेका हुन्छन् । अभिव्यक्तिगत छरितोपन, भाषिक रवाफको भावजस्ता मनोवैज्ञानिक पक्ष पनि भाषिक आगमन गराउने प्रेरक तत्त्वका रूपमा कारण बनिरहेका हुन्छन् । उदाहरणका लागि, नेपालीमा चर्पी शौचालय, पाइखाना, टट्टीका सट्टामा धेरैले ट्वाइलेट/वासरूम/बाथरूम प्रयोग गर्छन् । यस्तै काका/बढीबा/ठुलाबा/सानाबा/मामाका सट्टामा 'अङ्कल' र काकी/बढेमा/ठुलेमा/सानिमा/माइजु सट्टामा 'आन्टी' प्रयोग गरेको पाइन्छ । 'ब्वाई/गर्ल फ्रेंड' को नेपालीमा समानार्थी उल्था हुने शब्दको अभाव छैन तर 'सखा/सखी'ले 'ब्वाई/गर्ल फ्रेंड' को सामाजिक-सांस्कृतिक तात्पर्यार्थ नबोक्ने हुनाले अवधारणागत अस्तित्वका लागि 'ब्वाई/गर्ल फ्रेंड' कै प्रयोग हुने गर्छ ।

भाषिक आगमन एक प्रक्रिया हो र यस प्रक्रियाले विभिन्न चरण पार गर्छ । ग्रहण, प्रसार, एकात्मकरण र आत्मसात्करण यसका मुख्य प्रक्रिया हुन् । "इतर भाषाबाट भाषिक तत्त्व लिने प्रक्रियालाई ग्रहण भनिन्छ" (न्यौपाने र अन्य, २०६७, पृ. २६५) । यसको थालनी व्यक्तिभाषाका रूपमा एक वक्ताबाट अन्यमा सर्दछ । व्यक्तिभाषाबाट समूह भाषाका रूपमा आगमित भाषिक तत्त्व फैलिनु वा विस्तार हुनु आगमन प्रसारको चरण हो । भाषेतर आगमित एकाइहरूलाई आफ्नो भाषाअनुकूल बनाउने प्रक्रिया वा चरण एकात्मकरण हो । यसमा इतर तत्त्वलाई आफ्ना भाषिक तत्त्व वा ढाँचामा अनुकूलन गर्ने ध्वनितात्त्विक वा व्याकरणिक प्रक्रिया अगाडि बढ्छ । उदाहरणका लागि, अङ्ग्रेजीको 'इयर रिड' ध्वनितात्त्विक अनुकूलन हुँदै 'यार्लिड' वा नेवारी भाषाको 'पसः/ज्यासः' अनुकूलन हुँदै 'पसल/ज्यासल' नेपाली शब्द बन्छन् । आत्मसात्करण भनेको चाहिँ इतरभाषिक तत्त्व स्वभाषिक तत्त्वसँग पूरै मिलान भइसकेको चरण हो । आत्मसात्करण भइसकेका शब्दहरू सम्बन्धित भाषाको भौगोलिक क्षेत्रभर मौलिक वा भर्रा भाषिक तत्त्वसरह प्रचलिन हुन थाल्छन् । अङ्ग्रेजीको 'डबल' शब्दिक मूलबाट 'डब्लिन', उर्दू-फारसीबाट भित्रिएको 'पेस' शब्दबाट 'पेस्तु', मगराती 'जाँड' शब्दबाट 'जाँडचाहा' शब्द बनेर प्रचलित हुनु आत्मसात्करणका उदाहरण हुन् ।

आगमनको नेपाली भाषामा परेको प्रभाव-दुष्प्रभाव

“बहुभाषिक समाजमा व्याकरणिक व्यवस्थामा परिवर्तन छिटो” (बन्धु, २०७७, पृ. १८२) हुन्छ । कुनै पनि भाषिक समाजले प्राप्त गर्ने कानुनी, प्रशासनिक, साञ्चारिक, शैक्षणिक, राजनीतिक, कूटनीतिक र अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्ध र पहिचानी हैसियतका कारण बाहिरका भाषाका अनेक भाषिक तत्त्व वा प्रवृत्तिबाट प्रभावित हुन्छ । यसरी प्रभावित हुँदा विभाषा (पराइ भाषा) दाता र स्वभाषा ग्राहक भाषा बन्न पुग्छ । अर्को भाषाबाट आफ्ना भाषामा हुने भाषिक विप्रेषण वा पैठारी भाषाका “आयातित” तत्त्व हुन् । “नेपाली भाषामा वर्ण, व्याकरण, शब्दभण्डार र अभिव्यक्ति र भाषिक चिह्नहरूमा समेत” विभिन्न किसिमका आगन्तुक तत्त्व पाइन्छन् (बन्धु, २०७७, पृ. १८३) । आगमनबाट भाषामा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै किसिमको असर वा प्रभाव पर्छ । जब विभाषाका भाषिक तत्त्वहरूले स्वभाषाका आन्तरिक भाषातत्त्वलाई नै प्रतिस्थापित गर्न थाल्छन् तब त्यसबाट आगमन प्रभाव सिर्जना हुन्छ । शब्दका तहमा यसले भँडारलाई बढाउने वा घटाउने दुवै काम गर्न सक्छ । व्याकरणका तहमा हुने आगमनले भाषालाई मौलिक नियमलाई नै पराइकरण गर्नेसम्मको काम गर्दछ र भाषाको मौलिकतामा अतिक्रमण गरी भाषाको मौलिक तत्त्वलाई सङ्कटापन्न बनाउँछ । कुनै भाषाले आफ्नै भाषिक खाँचो टार्नका लागि विभाषाका शब्दहरू लिएर प्रयोग गर्नु वा भाषाको शब्दभण्डारमा शब्दस्रोतका रूपमा आगन्तुक शब्दहरूको उपस्थिति रहनु जीवन्त भाषाको स्वाभाविक प्रवृत्ति हो । यसैले कुनै भाषाका शब्दभण्डारमा विभाषाबाट एकाध शब्दहरू भित्रिनुले भाषिक आगमनको प्रतिनिधित्व गर्दैन, भाषाको पूरै प्रणालीमा प्रभाव सिर्जना गर्दैन । यस्तो आगमनले भाषालाई विभाषाको टेकोपिँडो प्राप्त हुन्छ जसलाई धनात्मक आगमनका रूपमा लिन सकिन्छ । भाषिक समाजका सदस्यमा विभाषाको मनोवैज्ञानिक आकर्षण, मोह र मानकको अधिमूल्यन भयो भने चाहिँ आगमनको घुसपेठले भाषिक उपनिवेशीकरण रूप लिन सक्छ । यस किसिमले हुने भाषिक आगमन भाषाका लागि ऋणात्मक हुन्छ ।

नेपाली भाषामा यसको उद्भवसँगै आगमन

नेपाली भाषामा आगमन प्रभाव यसको उद्भवकालदेखि नै रहँदै आएको पाइन्छ । नेपालीको प्राचीन नमुना मानिएको दैलेखको दुल्लुको राजा दामुपालको शिलालेखको ‘ॐ मणिपद्मे हुँ’ को समानान्तर किरात/भोटबर्मेली रूप ‘ओम् माने पेमे हुँ’ रूपमा लोकभाषामा चलिआएको छ । गोरखा लार्के हिमाल ताजगाउँ गुम्बाको शाके १२५६ को पुण्यमल्लको ताम्रपत्रमा नै संस्कृत/पालिइतर गैरभारोपेलीमूलका घाल्ये, अड, कटक, लामा, ताजगाउँ चद् भद्, थर्पु, थारो, लामृनि, जुम्लाजस्ता शब्दहरू प्रयोग भएका पाइएका छन् । यसले त्यस कालदेखि नेपाली भाषामा भोटबर्मेली भाषिक ध्वनि र रूपतात्विक प्रभाव रहँदै आएको दर्साउँछ ।

किरात तथा लिच्छविकालमा किरात-पालि (वा संस्कृत) भाषिक मिश्रणबाट बनेका तलस्वामी (तलसिङ), कर्पासी (खोपासी), शङ्गा (साँगा), चङ्गु (चाँगु), सीनगु/सिम्भू (स्वयम्भू), तेङ्गु/तेषु (टेकु), तेस्तुङ (टिस्तुङ), थेञ्चो/धक्वा: (थानकोट), माखोप्रिङ/खोपृङ् (खप/खोप/खप्), वागायुमी (बुङ्मती), कुथेर (कुथेरवती), लिङ्गवल/लिङ्गल (लिङ्गवल), शोल्ल (शूली), मापचोक (मापचवः), भट्टाधिकरण (नेपाल, २०७९, पृ. ५०), च्वःबहा/चोभार (च्वःविहार), चाःबहा/चाबहिल/चाबेल (चारुःविहार) आदि रूढ भई नेपाल उपत्यकामा लोकप्रचलनमा आइसकेका थिए । यसै गरी मछिन्द्रबहाल (जम बहाः), भँडासिङ (भ्याचाद्यः), टुडिँखेल (तेख्यं), कमलाक्षी (कः मिलाछिः), टेवहाल (तेयबहा/तेवहाः), गुच्चा टोल (गुचाः त्वाः), पुखू (पोखरी), क्षेत्रपाटी (इखालाछिः), जैसिदेवल (न्यूघः), चित्लाङ

(चिलं), नक्साल (नंसा), सिनामङ्गल (सिनांमुग), दगुर्ने पानी (लखुपात), खोकना (खोना), फर्पिङ (फम्पि), गोलढुङ्गा (ल्वँहँलं), नुवाकोट (नःक्वाः), साँखु (सक्व), बनेपा (भ्वँत), पनौती (पन्ति), नमोबुद्ध (नमुरा), धुलिखेल (धौख्यः), डल्लु (दल्लुद्ध), कुपुण्डोल/कोपुण्डोल (क्वपुँद्वे) जस्ता भोटबर्मेली (नेवारी) भाषा का शब्द भारोपेली (पालि) भाषाको मिश्रणबाट नेपाली भाषाका नाम शब्दहरू बनेका पाइन्छन् ।

मध्यकालीन नेपाली भाषाको विकासक्रममा हिमवत्खण्डको दक्षिणतर्फको ठुलो भूखण्डमा सन् १८५७ सम्म अरबी-फारसी भाषाप्रयोक्ता मुसलमान र मुगलहरूले शासन चलाएका थिए (भट्टराई, २०१९, पृ. १८४) । मुगल शासनको भूभाग 'मुगलान्/मुङ्लान्' आजपर्यन्त नेपाली भाषामा 'विदेश' भन्ने अर्थमा प्रयुक्त छँदैछ । देवानी, फौजदारी, अदालत, मुफ्ती, मिर, अदिल, काजी, सुबाह ९सुब्बा०, सरकार, कचहरीरकचरी, पेसकर, दारोगा, तहसिल र तहबिलजस्ता (भट्टराई, २०१९, पृ. १८४-१८५) मध्यकालीन नेपाली शब्दभण्डारलाई बढाउँदा आगमनहरू हुन् । यिनले नेपाली भाषाको शब्दभण्डार बढाउनमा अनुकूल भूमिका खेलेको देखिन्छ ।

अङ्ग्रेजी भाषाको प्रभावका रूपमा नेपालीमा आगमनको प्रारम्भ मध्यकालीन नेपाली भाषामै हुन थाल्यो । भारतमा अङ्ग्रेजको शासन सुरु भएपछि उसको भाषिक प्रभाव नेपालसम्म विस्तार भयो । नेपाल एकीकरणको समयमै अङ्ग्रेज पादरीहरू नेपाल आइसकेका र नेपाल-अङ्ग्रेज युद्धका समयमै नेपालीमा अङ्ग्रेज सेनाका पदवीका समानान्तर नेपाली सेनाको पदवी बनाउँदै जर्नेल (जेनेरल), कर्नेल (कोलोनेल), कप्तान (क्याप्टन), लप्टन (लेफ्टनेन्ट) जस्ता शब्दहरूले नेपाली भाषाको शब्दभण्डार बढाएको पाइन्छ । जङ्गबहादुर राणाले आफूलाई काजी/बडाकाजीले दर्जाले सुशोभित नगराई श्री ३ महाराजले समेत नपुगेर अङ्ग्रेजीको 'प्राइम मिनिस्टर' भन्ने दर्जाद्वारा आफूलाई सुशोभित गराए । यसले नेपालको शासकीय तहबाटै नेपाली भाषामा अङ्ग्रेजी भाषाको आगमन दुष्प्रभाव भित्रिँदै आएको दर्साउँछ ।

मध्यकालीन नेपालीमा छिमेकी मुगलानी (मुङ्लानी) शासनको कामकाजी भाषा (अरबी-फारसी) बाट शब्द र पदावलीको तहका आगमन भएका भए पनि तिनले व्याकरण व्यवस्थामा खासै असर पारेको देखिन्छ, तथापि यो थप अध्ययनका लागि बाँकी क्षेत्र रहेकै छ । सरकार/सर्खार, सर्जमिन/सर्जिमिन, अख्तियार/अक्तियारअक्तचार जस्ता केही ध्वनितात्त्विक परिवर्तनहरूका हिसाबले वर्णको तहमा पनि केही परिवर्तन भने आए/ल्याएका देखिन्छन् । शब्दनिर्माणका रूपायन र व्युत्पादनमा पनि सो आगमनको असर रहेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि, 'जङ्ग' बाट जङ्गिनु, 'पेस' बाट पेस्नु/पेस्ने/पेसिएका/पेसुवाजस्ता शब्द कथ्य र लेख्यमा प्रयोग हुने गरेकै छन् तर यो कुराले भाषाको व्याकरणका नियमलाई प्रतिस्थापन नगरेकाले यसलाई अनुकूल प्रभाव मान्नुपर्ने हुन्छ । सोही कालमा अङ्ग्रेजीबाट भएको आगमन पनि शब्दकै तहमा सीमित रहँदै आएको र व्याकरण व्यवस्थामा त्यसले त्यस्तो ठुलो असर पारेको पाइँदैन ।

नेपाली भाषाको आधुनिक कालमा आगमनको प्रभाव

नेपाली भाषाको आधुनिक कालमा भने अङ्ग्रेजी र हिन्दी (अङ्ग्रेजी र संस्कृतनिस्सृत अपभ्रंश प्राकृतको क्रेओलकृत रूप) को वर्ण, रूप र व्याकरणिक नियमकै तहमै आगमन प्रभाव बढ्दै आएको देखिन्छ । वनारस/वृन्दावन संस्कृत विद्याका केन्द्र हुनाले राणा कालमै नेपालबाट मानिसहरू संस्कृत अध्ययनका लागि त्यता गए । संस्कृत लोकभाषा नभएकाले त्यहाँ हिन्दी र ब्रजजस्ता संस्कृतनिस्सृत अपभ्रंश प्राकृत/लौकिक भाषा संस्कृत सिकाउने अर्को भाषाको रूपमा रहेकाले नेपाली मातृभाषी विद्यार्थीमा पनि त्यो माध्यम भाषाले प्रभाव जमायो ।

नेपाली र हिन्दी दुवै भाषाका पुर्खा भाषा संस्कृत/पालि भएकाले तिनका नेपालीमा तिनले पत्तै नपाई हिन्दीबाट थुप्रै कुरा आगमन भए । ती संस्कृत पढेका मानिसहरू नेपालमा फर्केर नेपालीमा सामाजिक व्यवहार गर्दा हिन्दी र संस्कृतका व्याकरणिक पाटा नेपालीमा आगमन भए । हिन्दी र उर्दू भाषामा कथ्यमा साम्यता रहे पनि लेख्यमा ती फरकफरक लिपिमा लेखिने हुन् । फारसी-अरबी मूलका शब्द र पदावलीको हिन्दीमा लिप्यान्तर गर्दा देवनागरी लिपिमा संस्कृत लेखन परम्पराको सिकोमा वर्णविन्यास गर्ने अभ्यास गरिँदै ल्याइयो । त्यही अभ्यास नेपालीहरूले लेख्य नेपालीमा पनि अवलम्बन गरे । शहीद कि सहिद, कानून कि कानुन, गरीब कि गरिब ? जस्ता प्रश्नहरू त्यही हिन्दीबाट नेपालीमा भएको लेख्य आगमनले सिर्जना गरेका द्विविधाका जगमा वर्णविन्यासका नियमका बारेमा नेपाली भाषाका व्यावसायिक प्रयोक्ताविच अद्यापि विवाद रहेकै छ ।

भारतमा हिन्दी भाषामा अङ्ग्रेजी भाषाको प्रभाव उपनिवेशी शासनका कारणले तीव्र भयो । अवस्था अङ्ग्रेजी छिरेको हिन्दीका सङ्गठनहरू नै न हिन्दी बुझिँदो न अङ्ग्रेजी बुझिँदो भई लेख्य-कथ्य दुवै रूपमा ठिमाहा (क्रिओल) भाषा भइसकेको छ । ठिमाहा हिन्दीमै भारतीय चलचित्र/गीतसङ्गीतको विकास भयो भने पछिल्लो समयमा भारतीय विद्युतीय सञ्चारमाध्यमले ठिमाहा हिन्दीमै सञ्चारसामग्री (सूचना/समाचार/मनोरञ्जन/विज्ञापन) प्रचारप्रसार गरे । नेपालकै नेपालेली मातृभाषीको ठुलो जनसङ्ख्या यसको उपभोक्ता बन्यो र तिनले थाहा नपाउँदै हिन्दीका अनेक आगमन नेपाली मातृभाषीको कथ्य अभ्यासमा बेजोड भयो । त्यस सिकोबाट बोलाइ र लेखाइ दुवैमा ठिमाहा हिन्दीको आगमनको प्रभाव तीव्र बन्यो ।

राणाशासनको अन्त्यसँगै नेपालको विश्वव्यापी अन्तरराष्ट्रिय परराष्ट्रसम्बन्ध विकास हुन थाल्यो । २००७ सालको सेरोफेरोमा नेपालको राजनीतिक तथा कानुनी शासनप्रणालीका लागि अङ्ग्रेजशासित भारतका राजनीतिक तथा कानुनी विज्ञहरू स्रोतव्यक्ति बने । कतिपय मानिस अङ्ग्रेजीमा भारतमै पढेलेखेकाहरूको वर्चस्व नेपालको कानून-न्याय क्षेत्रमा रह्यो । नेपाल अन्तरिम शासन विधान, प्रधान न्यायालय ऐन, कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन र सर्वोच्च अदालत ऐनजस्ता महत्त्वपूर्ण सङ्गठनहरू प्रारम्भमा अङ्ग्रेजी भाषामा गरिएको मसौदाबाट नेपालीमा उल्था गरेर जारी भए । अनुवाद वा उल्थाले स्रोत (प्रेषक) भाषाका व्याकरणिक नियमहरूको लक्षित (ग्राहक/प्रापक) भाषामा तीव्र प्रभाव रहन्छ ।

नेपाली व्याकरणको अध्ययन हुन थालेको मध्यकालमै भए पनि वर्तमान नेपाली व्याकरण स्थिर आधुनिक कालमा भयो । नेपालीको व्याकरणिक व्यवस्था र नियमलाई हेर्ने आधारका रूपमा अङ्ग्रेजीको ग्रामरलाई आधार बनाइयो । आधुनिक शिक्षा प्रणालीअन्तर्गत अङ्ग्रेजी भाषालाई नै शिक्षण माध्यम बनाइयो भने नेपाली भाषिक माध्यम अपनाउँदा पनि अङ्ग्रेजी भाषामा भएका सामग्रीलाई नेपालीमा अनुवाद गरी पढाउने काम भयो । अनुवादका क्रममा अङ्ग्रेजीबाट शब्दगत, व्याकरणिक र वाक्पदीयगत आगमन हुँदै सङ्गठनका तहसम्मै नेपाली भाषा यसबाट दुष्प्रभावित हुँदै आएको र हुँदै गरेको पाइन्छ ।

नतिजा र विमर्श

व्याकरणिक आगमनका कारण वर्तमान नेपाली भाषा हिन्दी जस्तै ठिमाहाकरण सिकार भइसकेको छ । 'यो विकइन्ड होलिडेमा पिकनिक गएर बवाल डान्स हानिन्छ' जस्ता वाक्य अहिले धेरैलाई स्वाभाविक लाग्न थालेका छन् । यसलाई अङ्ग्रेजी भाषाको आगमनद्वारा नेपाली भाषामा बहूँदै गएको भाषिक दुष्प्रभावका रूपमा

लिन सकिन्छ । वर्तमानमा नेपाली भाषामा हिन्दी र अङ्ग्रेजी आगमनको प्रतिकूल प्रभावलाई निम्नानुसार औल्याउन सकिन्छ :

हिन्दी आगमन

पद/पदावलीका तहमा प्रतिस्थापन : हिजोआज/आजभोलि/अचेल (आजकल), आरोपित (आरोपी), एकाइ (इकाई), मिठाइ (मिट्टाई), बधाइ (बधाई), किनभने/भनेपछि (किनकि), के होइन भने (नकि) आदि ।

वाक्यका तहमा प्रतिस्थापन : क्रिकेट खेल नेपाली खेलाडी दिल्ली पुगे (क्रिकेट खेल्का लागि नेपाली खेलाडी दिल्ली पुगे/‘खेलने के लिए’ ढाँचा आगमन) । म भारतीय सञ्चारमाध्यमका कुरा सुन्दिनँ किनभने तिनले नेपाललाई हियाएर बोल्छन् (... सुन्दिनँ किनकि... बोल्छन्/ क्यूँ कि को आगमन) । म भारतीय अभिनेताको कुरा गर्दैछु, नेताको होइन (म ... अभिनेता कुरा गर्दैछु न कि नेताको/ ‘न कि’ संयोजक आगमन)। अँ! म छ महिनाको छुट्टीमा आएको छु । त्यसपछि उतै फर्कन्छु (हाँ छे, मैनाके छुट्टीमा आएछु उसको बाद फेरि जाएगा/व्याकरणिक संरचनागत आगमन) ।

अङ्ग्रेजी आगमन

पद/पदावलीका तहमा प्रतिस्थापन : जन्मदिन/जन्मसो (वर्थ डे), सखी/सखा (गर्ल फ्रेन्ड/ब्याइ फ्रेन्ड), कागज (पेपर), कलम (पेन) लगायत नेपाली भाषाका स्थापित शब्दहरूको प्रतिस्थापन ।

वाक्यका तहमा प्रतिस्थापन : यस संविधानको नाम ‘नेपालको संविधान’ हो । यो संविधान ... देखि लागु/प्रारम्भ हुन्छ/यस संविधानलाई ‘नेपालको संविधान’ भनिनेछ । यो संविधान ... देखि प्रारम्भ हुनेछ’ (काकिव्यस, २०७७, पृ. ३३६)/परम्परित अङ्ग्रेजीको भविष्यत कालको पूरक क्रिया स्याल बीको अन्धानुकरण ।

म यहाँहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ... चाहेर मात्र के गर्नु ? ‘धन्यवाद दिन्छु भने पो ... धन्यवाद पाउँछु’ (वस्ती, २००६, पृ. १८८)/‘बुड लाइक ट’ को उल्थाबाट रूपात्मक आगमन । अब म मूल विषयमा प्रवेश गर्न गइरहेको छु (अङ्ग्रेजीको ‘गोइड टु’को उल्थाद्वारा रूपात्मक आगमन) । गरिबी निवारण गर्ने गरी देशविकास होस् (देशको यस्तो विकास होस् ता कि गरिबी निवारण होस्/अङ्ग्रेजीको ‘सो ट्याट’ को रूपात्मक आगमन) । वस्ती (२००६) ले ‘पराइ प्रभाव’ (वस्ती, पृ. १८६-१०) शीर्षकमा यस्ता अङ्ग्रेजीबाट नेपालीमा भएको व्याकरणिक संरचनागत आगमनका अनेक उदाहरण दिएका छन् ।

निष्कर्ष

नेपाली भाषाको व्याकरण व्यवस्था संस्कृत/पालिका सन्ततिका रूपमा उद्विकास भएका नेपालीसँग भगिनी सम्बन्ध रहेका भोजपुरी, वज्जिका, अवधी, मैथिलीजस्ता घनिष्ठ पारिवारिक निकटताका भाषाका व्याकरणका तुल्यतामा निर्धारित हुन सक्छ, र गरिनुपर्ने हो । यसो भए पनि नेपाली भाषाको व्याकरण विकास गर्नेहरूले अङ्ग्रेजी भाषाको व्याकरणलाई गुरु माने र त्यसैका आधारमा व्याकरणका कतिपय व्यवस्था निर्धारित गरे । नेपालीका व्याकरणिक कोटी काल, पक्ष र भावसम्बन्धी नियममै अङ्ग्रेजीको नियम आगम भएको देखिन्छ । परम्परित व्याकरणमा कालको कुरा गर्दा मध्यचन्द्रकाललाई उद्धृत गर्दै शर्मा (२०७१) ले समेत नेपालीमा वर्तमान, भूत र भविष्यत् कालको अलग्गै व्यवस्था रहने दर्साएका छन् ।

कालको यो विभाजन सबै भाषाको अनिवार्य तत्त्व होइन र नेपालीमा पनि अनिवार्य छ कि छैन भन्ने कुरा भाषाअध्येताका लागि खुला प्रश्न नै छ। नेपालीमा काल भूत र अभूत गरी दुई प्रकारमा रूपायन हुने गरेको स्पष्ट अनुभव गर्न सकिन्छ तर अभूतमा वर्तमान र भविष्यत् अभिव्यक्त गर्ने अर्थतात्त्विक रूपायन भेद स्पष्ट हुँदैन। उदाहरणका लागि, 'म भोलि पोखरा जान्छु' र 'भोलि पोखरा गइन्छ' भन्दा जुन अभूत कालजनाउँदो स्वाभाविकता प्रकट हुन्छ, 'म भोलि पोखरा जानेछु' र 'म भोलि पोखरा गएको हुनेछु' भनिँदा हुँदैन। यसले हाम्रो व्याकरणमा अभूतलाई वर्तमान र भविष्यत् गरी दुई फचाक व्यवस्था मौलिक हो भन्ने देखाउँदैन। अझ सम्भावनार्थक प्रयोगमा त हामी 'म भोलि पोखरा जान्छु होला' भनेर जसरी स्वाभाविक रूपले व्यक्त गर्छौं 'म भोलि पोखरा जानेछु होला' भनेर व्यक्त गर्दैनौं नै। यसले भविष्यत् अङ्ग्रेजीको व्याकरणिक आगमन नै हो भन्ने देखाउँछ किनभने नेपालीको अभूत कालमा अलग्गै भविष्यत् रूपायन देखिँदैन।

नेपाली भाषामा उर्दू (अरबी-फारसी), अङ्ग्रेजी र हिन्दी भाषाको ध्वनि, रूप, शब्द र व्याकरणिक नियमको प्रभाव पर्दै आएको छ। केही प्रभाव अनुकूल र उचित छन् पनि जसले नेपालीको भाषिक समृद्धिलाई योगदान गरेका छन् भने केही आगमनको प्रभाव प्रतिकूल र अनुचित छन् किनभने तिनले नेपाली भाषालाई तिनका ढल्कामा लगेर यसको मौलिकतालाई हाँक दिँदो खतरा खडा गर्दै लगेका छन्। आगमनको बढ्दो दुष्प्रभावले विस्तारै नेपाली भाषालाई पराइ भाषामा सम्मिलन गराउँदै लाने हाँक नेपाली भाषासामु देखिइसकेको छ जसले भाषिक मृत्युको अवस्थातिर नै धकेल्दै लाने हो। यसो हुनाले नेपाली भाषालाई हिन्दीसँगै अङ्ग्रेजीको ठिमाहाकरणबाट जोगाउने हो भने आगमन प्रयोग गर्नमा शिक्षण, लेखन, प्रकाशन र सञ्चारका क्षेत्रमा काम गर्ने भाषाकर्मीले विशेष होसियारी राख्नुपर्छ। भाषाप्राधिकारहरूले पनि यस्ता दुष्प्रभाव रोक्ने गरी भाषिक व्याकरणिक मानक विकास गरी लागु गर्नुपर्छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- काकिव्यस (२०७७). नेपालको संविधान. काठमाडौँ: नेपाल सरकार, कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति।
- खरेल, रूद्रप्रसाद (२०६०). 'कानुनी नेपालीका अभिव्यक्तिगत तथा शैलीगत चिनारीहरू'. कानून ४१ (कार्तिक)।
- नेपाल, ज्ञानमणि (२०७९). नेपालनिरूपण. काठमाडौँ: नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- बन्धु, चूडामणि (२०७७). भाषाविज्ञान (दसौँ संस्क.). ललितपुर : साभा प्रकाशन।
- भट्टराई, भागवत (२०८०). जाति, धर्म र भाषाका आधारमा जनसङ्ख्या, कहाँ भयो फेरबदल ? सेतोपाटी (२० जेठ)।
- वस्ती, प्रकाश (२०७९). कानुनी नेपाली भाषा र साहित्य. काठमाडौँ : पैरवी प्रकाशन।
- वस्ती, शरच्चन्द्र (२००६). हाम्रो भाषा. ललितपुर : खोज पत्रकारिता केन्द्रका लागि हिमाल एसोसिएसन।
- शर्मा, मोहनराज (२०७१). प्रज्ञा नेपाली सन्दर्भ व्याकरण. काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान।
- श्रेष्ठ, सुबिन्द्र र राई, अवतार (२०८०). 'नेपालमा १७ वटा जातजाति र एउटा मातृभाषा थपियो, हिन्दु र बौद्ध धर्मावलम्बी घटे', कान्तिपुर एचडी, लाइभ टिभी